

ПРОБЛЕМИ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ

22 – 23 квітня 2008 року Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України спільно із Французьким культурним центром в Україні та за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” провів франко-українську науково-теоретичну конференцію на тему “Персональна та соціальна автономія”.

У перший день роботи конференції розглядали проблеми *політичної філософії*.

В.Декомб (Париж) у доповіді “Поняття політичного авторитету” запитав про те, яка категорія є центральною при обговоренні політичного авторитету. Він пропонує не редукувати поняття “авторитет” до поняття “влада”, бо влада не завжди супроводжується правом. Наприклад, феномен простого домінування є феноменом влади у каузальному сенсі цього терміна. Про нього можна думати за допомоги категорії одностороннього відношення, бо у цьому випадку між індивідами немає ніякого нормативного зв’язку, ніякого консенсусу. Декомб аналізує концепції Г.Зимеля і А.Кожева, які вважали авторитет соціальним відношенням і застосовували для його пояснення категорію взаємодії. Діалектика “хазяїна-слуги”, яку застосовує Зимель, демонструє за-

лежність владної особи від підлеглих, і, отже, авторитет зникає. Доповідач вважає також, що застосування категорії взаємодії є недостатнім і для вираження діалектичного ототожнення авторитету з визнанням авторитету, яке пропонує Кожев. Розв’язуючи зазначену проблему, Декомб спирається на погляди П.Вінча, який розглядає авторитет не як каузальний вплив, а як внутрішнє відношення між волями індивідів. Відповідаючи на питання, як такі індивіди можуть мати одне й те саме внутрішнє відношення, Декомб звертається до практик, які він пропонує називати *інституціями сенсу*. Для того, щоб зрозуміти відношення авторитету, треба звернутися не до конвенційних відношень, а розглянути, що є слухняність, що є престиж тощо. Поняття авторитету є інституцією сенсу.

М.Попович (Київ) у доповіді “Смисл і свобода” зіставляє концепти “смысл” і “свобода”, виходячи з подібності смислу до інформації. Інформацію стосовно певної дії вимірюють зменшенням невизначеності вибору цієї дії, а отже, певною свободою вибору. Йдеться про мовленнєві дії і відповідні комунікативні акти. Кожному виду мовленнєвих дій притаманні свої власні невизначеності, які мінімізуються завдяки

сприйняттю знаків, що їх використовують у цих діях. Постає питання, чи смисли завжди “містяться” у знаках, чи їх щоразу створюють відповідні ситуації; чи маємо ми спиратися на презумпцію апіорної осмисленості, чи на презумпцію апіорної неосмисленості? Це питання стосується і філософії науки, і філософії культури. До європейської цивілізаційної спадщини доповідач відносить римські уявлення про правову особистість, на яких побудована “філософія свободи і відповідальності, що співвідносить смисл індивідуальної дії з принципами суспільного буття”. Поняття особи є поняттям про ідеальний абстрактний об’єкт, схожий із ідеальними об’єктами Гілберта. За допомоги цієї абстракції римське суспільство виокремило “Я” як соціальну одиницю, наділило його свободою, правами і відповідальністю, створило правову систему, що стала підґрунтям усіх подальших європейських правових систем. М.Попович кваліфікує правову особу як ідеальний елемент глибинної семантики давньоримського соціуму. Узагальнюючи ці погляди, доповідач робить висновок, що глибинна семантика визначає поверхневі структури суспільства, поверхневі “культурні стратегії”, пов’язані з глибинними поняттями і практиками свободи.

У доповіді “Резони, правила та права” Г.Брюно (Нант) звертає увагу на існування кількох смислів терміна “нормативний”, а отже, кількох типів необхідності. Практична необхідність є вираженням практичної раціональності. Інший різновид необхідності – нормативна необхідність. Брюно аналізує співвідношення між чотирма типами нормативних модальностей (“об-

ов’язково”, “заборонено”, “дозволено” (“є право”) і “факультативно”) і виступає проти того, щоб аналізувати одну з них у термінах іншої, тобто зводити одну до іншої, а також проти того, щоб зводити практичну раціональність до логіки норм. Доповідач демонструє також марність зведення нормативних понять до понять мети і засобів її досягнення (терміни практичної (телеологічної) раціональності). Право передбачає авторитет. Всюди, де існує норма, існує авторитет, який її генерує.

Звідки виникає право, яке має авторитетна людина? Ідучи за Гобсом, Брюно аналізує поняття закону і права в термінах практичної раціональності і розглядає право щось зробити як різновид свободи, як відсутність перешкод. Право ґрунтується на специфічній дії, на здатності бажати. Ця здатність не має перешкод. Право є формою внутрішньої свободи. Але Гобс не протиставляє право і практичну необхідність: свобода не отримає статус права доти, доки дія не стане нагальною. Доповідач бачить вихід із цієї ситуації у звертанні до поглядів Е.Анскомб та В.Декомба, які пов’язують необхідність, що виражена словом “право”, із правилом або інституцією. Таку необхідність він називає внутрішньою.

О.Йосипенко (Київ) у доповіді “Аналітична конверсія соціальної філософії В. Декомба” розглядала опозицію методологічного індивідуалізму та голізму у соціальній філософії та філософії розуму. Різновид методологічного індивідуалізму – менталістська теорія розуму – подає ментальні феномени як внутрішні, індивідуальні стани, а соціальні феномени як похідні від них. Факт незвідності соціальних феноменів до індивідуальних станів спричи-

няє необхідність реформи філософії розуму. Запропоновано будувати філософію розуму як філософію соціального розуму на зразок тієї, яку стверджує В.Декомб. Її головний принцип – розуміння ментального за формулою “ментальне – це соціальне та соціальне – це ментальне”. Соціальне присутнє у свідомості, наприклад у намірі брати участь в інституційованих практиках. У цьому сенсі намір не є індивідуальним станом.

У вищенаведеній формулі втілене голістське розуміння соціальних феноменів і водночас – голістське розуміння ментального: нерозривність ідей та практик, закріплена у терміні “інституція”. Інституції задають порядок сенсу, який керує індивідом як правило, а не як примус або каузальний механізм. Соціальний зв’язок є концептуальним зв’язком (певною ментальною системою) між позиціями, які посідають індивіди, а не емпіричним зв’язком між ними.

У доповіді А.Єрмоленка (Київ) “Соціальні інституції та їх дискурс-етична легітимація” сучасний розвиток України схарактеризовано як період модернізації, що виражений насамперед у зміні цінностей та трансформації соціальних інституцій, які виконують інтегративні функції в суспільстві, спираючись на соціальні норми. Характерною особливістю сучасного періоду є намагання України інтегруватись у світові структури за умов наявності значної кількості домодерних соціальних структур та викликів глобалізації, яка руйнує усталені національні та міжнародні інституції. За таких умов загострюються проблеми легітимності сучасних соціальних (здебільшого політичних) інституцій і процедур легіти-

мації. Останню здійснюють або шляхом посилення на традицію, або залучаючи концепцію “позитивізму влади” та його варіанту – правового позитивізму. Доповідач висловився критично стосовно обох процедур легітимації і висунув вимогу підпорядкування соціальних інституцій етичним цінностям, тобто підпорядкування економіки політиці, а політики – етиці, наголосивши на прийнятності позиції дискурс-етичної легітимації соціальних інституцій, яка пов’язана із сучасною тенденцією філософії трактувати Розум у термінах аргументованого дискурсу.

У доповіді О.Білого (Київ) “Колективна автономія та національна держава” дана характеристика співвідношення колективної автономії та національної держави. Колективна автономія розглянута як форма самозахисту, як інституціоналізація спротиву. Сучасному українському суспільству бракує справжньої колективної автономії через недорозвиненість громад в Україні, через профанацію народного представництва, яка спричинила втрату довіри до парламентаризму як уособлення представницької демократії.

За умов політичної неструктурованості українського суспільства, браку етичних принципів і дієвого громадського механізму контролю за діями депутатського корпусу стає неможливим запозичення західно-європейського проекту “опікунської держави”. Доповідач підкреслив, що впровадження демократичних цінностей в сучасній Україні від самого початку пов’язане з побудовою Держави-нації – своєрідної надгромади, яка забезпечує індивідуальну і колективну безпеку, захищає етнополітичну ідентичність.

В.Степаненко (Київ) у доповіді “Слова та дії: до проблеми інституціалізації демократичних ідеалів в Україні” констатує розходження між ідеалами Майдану і наявними суспільними практиками, факт суспільного розчарування, зростання скепсису та недовіри до влади, розходження між словами і справами. На думку доповідача, суперечність поміж соціальними нормативними ідеалами та дійсними соціальними практиками завжди зумовлює соціальні конфлікти. В Україні відбувається інституціалізація соціальних нормативних ідеалів. Концентрація у часі трансформаційних процесів послабила суспільну здатність до розуміння поточної ситуації, здатність до критики, до незгоди і до протесту. Мобілізаційна ідеологія “помаранчевої” революції була спрямована на впровадження принципів дієвої демократії та доброчесного урядування, соціальної справедливості та верховенства закону. Проте соціологічні опитування 2006 – 2007 років свідчать про значне розходження між суспільними очікуваннями і практикою ствердження демократичних принципів. Інституціалізації демократичних ідеалів в Україні перешкоджають патерналізм суспільних орієнтацій, системна корупція та невідповідність влади громадянам, непрозорість та непублічність ухвалення політичних рішень. Вихід із цього кризового стану можливий за умови проведення активної та послідовної державної політики утвердження верховенства права у поєднанні з громадських зусиллями щодо формування системи суспільного контролю за владою.

Доповіді другого дня роботи конференції були зосереджені на проблемах філософії свідомості.

Доповідь “*Pereat mundus, fiat justitia*: практична необхідність та моральні винятки” *К.Мішон* (Нант) починає з викладу точки зору, за якої жодна цінність не є абсолютною у тому розумінні, що слідування їй обґрунтувало б порушення всіх норм, але деякі норми є абсолютними у тому сенсі, в якому жодна цінність не виправдовує порушення всіх норм. Йдеться про погляди Е.Анскомба, яка, в свою чергу, спирається на Аристотеля: є дії (засоби), які не можуть бути виправдані ніякою метою, дія не обґрунтовується кінцевою метою, досягненню якої вона сприяє. Тому принцип деонтологізму (“діяти у такий спосіб, аби максима дії могла б бути піднесена до універсального закону”) і принцип консеквенціалізму (“діяти у спосіб, який максимізує позитивні наслідки”) є формальними принципами. Звідси випливає принцип, який вимагає завжди діяти милосердно або у спосіб, що відповідає чесноті, розуму або орієнтації на щастя. А універсальними є тільки ті етичні принципи, що подані у негативний спосіб. Отже, етичні заборони, принаймні деякі з них, є абсолютними.

Доповідач звертає увагу на те, що суспільна моральна свідомість одночасно приймає і те, що заборони можуть передбачати винятки, і те що, деякі заборони ніколи не можуть бути порушені. Для того, щоб розібратись із ситуаціями винятків, пропонується розглянути випадки перекваліфікації дії, врахування обставин і наслідків, утримання від дії, подвійного результату дії (прямого і непрямого). На думку Мішона, ситуації винятків є дуже нечастими, і ми не повинні розглядати моральне життя, виходячи з таких ситуацій, хоча вони дуже корисні для перевірки на-

ших моральних теорій.

В.Навроцький (Київ) у доповіді “Інференціалізм: ментальні стани чи ментальні статуси?” аналізує семантичний інференціалізм як гілку сучасної аналітичної філософії свідомості. Семантичний інференціалізм пропонує пояснення соціальних феноменів не через посилання на ментальні стани індивідів, а через посилання на їхні ментальні статуси – нормативні позиції щодо змісту тверджень. Суть нормативної позиції полягає в імпліцитному схваленні того, що впливає із стверджуваної пропозиції. Умовами ствердження слід вважати обставини, за яких мовця розглядають як зобов’язаного або повноважного стверджувати чи схвалювати твердження, а комунікація виглядає як наслідування повноваження до зобов’язань. Ця особливість інференціалізму ментальних статусів обґрунтовує можливість його застосування у поясненні аргументативних дискурсів. Для цього інференціалістська стратегія має бути поширена не лише на ствердження, а й на інші мовленнєві акти – комісиви, директиви, декларативи та експресиви. Виходячи з того, що контаргументи респондента можуть атакувати інференційну силу аргументу пропонента аргументації, інференціалізм має розробити засоби виправдання передавання нормативних ментальних статусів.

А.Васильченко (Київ) у доповіді “Фіктивні об’єкти та фіктивні дії: теорія значення та дії в контексті структурного психоаналізу” поставив за мету обговорити можливість асиміляції аналітичною теорією дії концепції зміщення, яке становить одну з ключових характеристик несвідомого. В сучасній аналітичній теорії дії при обго-

воренні помилкових дій не ставлять питання про очищення пристрасей (на відміну від Платона, Аристотеля і Фройда). Для подолання цього недоліку доповідач пропонує звернутися до структурного психоаналізу, який розглядає зміщення як специфічне формальне перетворення смислу. Передумовою зміщень є “емоційний гештальт”, у якому фіксовано зв’язок емоційно навантаженого терміна з денотатом у різних контекстах. Будуючи аналітичну реконструкцію “логіки несвідомого”, А.Васильченко пропонує принцип, за яким у міркуванні за логікою несвідомого емоційно навантажені дескрипції функціують як тверді десигнатори. Дії, думки та почуття, спрямовані на фіктивні об’єкти (емоційно навантажені смислові утворення), А.Васильченко називає відповідно фіктивними діями, думками та почуттями. Вони складають онтологію внутрішнього світу особистості. У такий спосіб аналітична теорія дії асимілює психоаналітичну концепцію зміщення. Цей підхід дозволяє врахувати в теорії дії особистісний досвід і поставити питання про існування особистісної мови.

У доповіді “Інтенційність як характеристика емпіричних психічних актів та як трансцендентальна умова можливого досвіду” *В.Кебуладзе* (Київ) звертається до “Амстердамських доповідей” Е.Гусерля, в яких цей філософ презентує свою концепцію, з одного боку, як феноменологічну психологію, а з іншого – як трансцендентальну феноменологію.

На рівні феноменологічної психології феноменолог говорить про феноменологічний опис реальних психічних актів та їхніх корелятів на засадах методологічного інструментарію, що

має бути розробленим у трансцендентальній феноменології, яку слід розуміти як учення про умови можливості досвіду взагалі.

На думку доповідача, будь-яка феноменологічна концепція, зокрема і концепція інтенційності, розгортається на цих двох рівнях аналізу. Питання про перехідність або неперехідність інтенції має сенс порушувати у феноменологічній психології. У трансцендентальній же феноменології, де йдеться не про конкретний інтенційний акт, а про умови його можливості, це виглядає нелегітимним. Адже тут мовимо не про реальний корелят свідомості, а про можливість даності його в досвіді. У трансцендентально-феноменологічному дослідженні ми покладаємо дійсне в горизонт можливого. Йдеться не про дійсний, а про можливий предмет досвіду, адже у феноменологічній редукції всі наївні судження про існування виключено. У цьому модусі роботи свідомості питання про те, чи зазнає предмет інтенційного акту справжніх змін через спрямованість на нього свідомості, позбавлено сенсу.

І. Степаненко (Харків) у доповіді "Автономія особистості в контексті нової духовності" ставить питання про те, якої форми має набути сучасна філософія свідомості з огляду на завдання концептуалізації духовності. Відповідаючи на нього, вважає доповідачка, не можна залишити поза увагою специфіку самої сучасної філософії, однією із найпоширеніших форм самосвідомлення якої є її позиціонування як постметафізики, утвердження таких принципів як контекстуальність, дискурсивність, інтерсуб'єктивність, практична спрямованість тощо. Застосування цих принципів у філософії

свідомості передбачає активніше застосування поняття духовності за умови його відповідної реконцептуалізації. Важливість цього завдання визначена здатністю самого поняття "духовність" виразити ціннісно-смісловий аспект свідомості, де під духовністю слід розуміти не спрямованість до трансцендентного, а специфічно людський спосіб самовизначення, яке, за П.Рікером, є вихідною етичною здібністю діючого суб'єкта. Воно розкривається через складові етичного наміру – цінності самоповаги, турботи та справедливості. Вказані цінності формують духовність як якісну характеристику свідомості.

У виступі *С.Йосипенка* (Київ) на тему "Як можлива інтенціональна історія ідей? Уроки В.Декомба" було поставлене запитання, чи можна будувати історію філософії як інтенціональну історію ідей? Задля його обговорення доповідач обирає "проблему людини" і показує, що історія осмислення "проблеми людини" є історією конституювання самого цього концепту, що такий предмет думки, як "людина", не може існувати до того, як виникає певна теорія людини. Такий предмет не заданий філософії ззовні. Тому філософія не є позитивною наукою, що вивчає емпіричні явища в індуктивний спосіб. Її конституюють шляхом запитування про об'єкти, які є принципово історичними.

С.Йосипенко вважає, що істина не може бути даною у жодній окремо взятій історичній реалізації, у жодній окремо взятій абстракції. Для розв'язання проблеми, чи є інтелектуальна історія лише осмисленням "реального" становлення предмета, чи "реальне" становлення є результатом появи уяв-

лення про предмет, він звертається до кваліфікації В. Декомбом проблеми співвідношення філософії та її історії як проблеми співвідношення філософії і того, що є випадковим, тобто належить історії. Декомб намагається подолати протистояння позитивістської історії, яка спирається лише на емпірію, та традиційної філософії історії, в якій домінує ідея історії.

На думку доповідача, істина філософії може бути представлена пластами різних розв'язань, які разом формують незавершений ансамбль.

Н.Вяткіна у доповіді "Письмо, референція, комунікація" виходить із тези, що з розвитком письма дослідники пов'язують артикульованість, членороздільність у роботі психіки, свідомості, культури. Наукова значущість письма обґрунтована тим, що хоча наукові дані базуються на реченнях спостереження, що є істинними лише в рамках конкретного промовляння, але речення теорії, що проектуються на підставі цих да-

них, мають тенденцію бути "вічними реченнями". Ці речення є сховищем самої істинності і, відповідно, всієї науки. У подальшому розгляді знакової діяльності доповідачка спирається на аналіз феномену масмедіа, зроблений Н.Луманом, і підкреслює те, що за посередництвом техніки масмедіа виключають безпосередню інтеракцію між індивідами, створюють трансцендентальну ілюзію. Н.Вяткіна вважає, що при зіставленні різних видів письма як видів мовленнєвої діяльності – персональних листів, повідомлень, звітів, політичних і художніх маніфестів, художньої і наукової літератури – виявляється їх діалогічний характер і придатність до багаторазової інтерпретації, незалежно від епохи, часу. А для масмедіа характерна відсутність діалогічності всупереч тому, що цю систему декларують як інтерактивну.

Матеріали конференції буде опубліковано французькою та українською мовами.

В.НАВРОЦЬКИЙ, А.ВАСИЛЬЧЕНКО